

CICCARELLI, Diego. 2003.

Andreas de Pace, O. Min., *Viridarium principum [Il giardino dei principi]*.

Palerm: Officina di Studi Medievali - Biblioteca Francescana. 303 p.

ISBN 88-88615-45-8.

Il·lustracions: 56, 62-63, 68, 174-175, 194-195, 290-291. Índex de noms.

L'edició crítica realitzada pel professor Diego Ciccarelli sobre l'obra del franciscà Andreas de Pace (de Sciacca, s. XIV-XV) respon a l'activitat editora i cultural que es du a terme gràcies a la dinàmica dels estudis franciscans a Sicília, que cada deu anys congrega els estudiosos d'arreu del món; el darrer congrés, el desembre de 2002 sobre I Francescani e la Politica, s'inscriu dins l'àmbit de recerca promoguda per la Biblioteca Francescana i l'Officina di Studi Medievali di Palermo.

L'edició comprèn una *Premesa* (7-8), una *Introduzione* (9-42), el text crític de l'obra amb la seva traducció a l'italià *a fronte* (43-297) i un *Indice dei nomi* (298-300).

La primera indicació que mereix comentari és la que explicita Ciccarelli quan escriu «ho aggiunto la versione italiana per una piú ampia fruibilità di un trattato che propone le virtù morali necessarie a quelli che governano» (p. 8). No hi ha dubte que, a més de la utilitat allisonadora d'aquest text, tota edició crítica precisa d'una traducció escrita, tant si es publica com si no, en la qual l'editor pot trobar la solució més correcta a punts conflictius que puguin presentar lliçons manuscrites diverses: no basta, doncs, entendre el text, cal reescriure'l en forma de traducció, encara que només sigui per a ús privat. Ciccarelli presenta una traducció esplèndida, cenyida al text llatí i desexida dels lligams conjuntius propis de la llengua original.

Atès que el *Viridarium principum* és del gènere dels *specula*, la *Introduzione* ofereix una definició dels *specula principum* i n'enumera els principals autors des de l'edat carolíngia fins als pensadors franciscans tardans i, al mateix temps, recull els estudis de caràcter general més notables en les notes 2-4 (p. 9-13). La vida d'Andrea de Pace és

presentada dins el quadre històric turbulent de la Sicília del darrer quart del segle XIV (p. 13-18). En circumstàncies polítiques difícils (cisma, guerres, etc.), Guillem Peralta, senyor de Sciacca, transmetrà el títol de comte de Caltabellotta al seu fill Nicolau, a qui Andrea de Pace dedicarà el seu *Viridarium*. La vida de De Pace no deixà d'ésser ambiciosa en la consecució de càrrecs: «Fu un opportunista? Certamente un abile politico, figlio del suo tempo» (p. 18). A continuació, Ciccarelli ofereix un estudi de les *Introducciones dominicales* d'Andrea de Pace (del còdex 22 de l'Arxiu Capitular de Viterbo, on «sono trascritti alcuni sermoni», p. 19), que corresponen a l'estil del *sermo modernus*, tot enumerant els temes tractats: l'encarnació, la unitat de l'Església, l'elecció de muller, els principis del príncep ideal i la licitud de la guerra (p. 19-24).

El *Viridarium principum*, que es conserva en el còdex Pl. XIX, 29, 189r-232v, de final del segle XIV o principis del XV, de la Biblioteca Mediceo-Laurenziana (sigla F), «presenta omissioni, errori e inesattezze» (p. 25), ha estat també transmès pel ms. 66 (olim 154) dell'Archivio della Cattedrale di Sigüenza (sigla S), del segle XV: «è stato seguito in genere questo testo, che si presenta piú completo e piú corretto» (p. 26). Aquesta obra també es posa en lleial relació amb el *Leal Conselheiro* del rei portuguès Don Duarte, el qual en féu un ús intensiu en els capítols 50 i 51 (p. 26-30). El *Viridarium principum* es degué acabar entorn de l'any 1391-1392, data a la qual arriba Ciccarelli després d'un estudi minuciós de les coordenades històriques (p. 33).

Ciccarelli estudia, a continuació (p. 33-35), el terme *viridarium* com a dipositari d'una simbologia secular, la qual està testimoniada,

amb diversos matisos, des d'Eusebi de Cesarea fins a Vincent de Beauvais, i amb referències a Ciceró, Macrobi i Martí de Braga.

L'editor s'esplaia també en l'estudi de les fonts literàries (p. 35- 41), i indica que De Pace utilitza, sobretot, els autors de l'antiguitat grega i llatina (per això recorre a les obres de Joan de Salisbury), els *Moralium dogma philosophorum* (s. XII), les *Gesta Romanorum* (s. XIII), els historiadors, sense presentar autors medievals, i recull poques referències bíbliques i pares de l'Església. Ciccarelli, tanmateix, encara relaciona el *Viridarium* amb obres d'altres autors franciscans que tractaren el mateix tema, entre els quals remarco Juan Gil de Zamora, Pere d'Aragó, fill de Jaume II, i Francesc Eiximenis.

El príncep ideal d'Andrea de Pace haurà de practicar trenta-una virtuts (p. 41-42) que, segons la meua opinió, coincideixen amb les virtuts proposades per la literatura d'aquest gènere.

L'*Indice dei nomi* ofereix tot un ampli ventall de noms propis i geogràfics que facilita la consulta del text.

Encara que una edició crítica sempre demana revisions de diversos punts conflictius, podem dir que, amb aquesta edició crítica del *Viridarium principum*, el professor Diego Ciccarelli posa en mans de la comunitat medievalista i dels estudiosos de l'antiguitat una obra doctrinal que per primera vegada surt a la llum, organitzada d'una manera intel·ligent, que permet de llegir un bell text de la secular tradició dels espills de prínceps i, alhora, aporta una documentació completíssima per a tot aquell qui vulgui investigar aquest gènere literari i aquesta època històrica.

Pere Villalba

Universitat Autònoma de Barcelona
ARCHIVUM LVLLIANVM

SANTORO, Daniela. 2003.

Messina l'indomita.

Strategie familiari del patriziato urbano tra XIV e XV secolo.

Medioevo Mediterraneo, 2

Salvatore Sciascia Editore. Caltanissetta - Roma.

ISBN 88-8241-164-8. 447 p.; il·lustracions, taules i índexs.

La Dra. Daniela Santoro recupera la memòria escrita de Messina durant els segles XIV i XV en la seva extensa investigació, una memòria que semblava perduda documentalment per culpa dels predominis hegemònics sobre la ciutat. La documentació d'un país és la seva ànima, i sembla que Messina ha hagut de fer, al llarg de la seva agitada història, més d'un esforç per sobreviure (*Introduzione*, 9-24).

Santoro fa tota una exhibició del seu domini de la documentació arxivística analitzant i interpretant tots els materials escrits conservats en els arxius de Sicília, del Vaticà i de la Casa Ducal de Medinaceli (Toledo). El més important, tanmateix, d'aquesta

investigació és la interpretació que es fa de la documentació utilitzada, gràcies a la qual es porten a la llum les vicissituds i els matisos vivencials des de tots els angles possibles, alhora que s'enllacen tots els aspectes substancials de la vida messinesa, tant els històrics, com els literaris, els costumistes, els sociològics, els econòmics i els polítics: Messina és el resultat de les seves famílies. Cal remarcar que les fonts utilitzades apareixen transcrits en cinc llengües (llatí, sicilià, italià, català i castellà) i queden incorporades dins una redacció coherent i d'estil planer que possibilita una lectura molt agradable: Santoro ha aconseguit fer la tasca rigorosa de l'investigador de documents,